

Slovenská literatúra od Šesťdesiatych rokov po dnešok

Výpoveď VLADIMÍRA PETŘÍKA

písané pre K&K

I. Duch doby

Namiesto „ducha doby“ budem radšej hovoriť o tendenciách, resp. o trendoch, ktoré sa vyvíjali od totality k demokratizácii, od servilnosti a naivity ku kriticizmu, od dogmatizmu k racionalizmu, od kolektívnosti k individualizmu, od deformovanosti k pôvodnosti. Našlo by sa toho ešte viac. Impulzy k takémuto vývinu vznikali už v druhej polovici päťdesiatych rokov. Chcem upozorniť najmä na 2. zjazd slovenskej spisovateľskej organizácie roku 1956, ktorý v referátoch viacerých českých a slovenských spisovateľov (Hrubín, Tatarka, a i.) odmietol schematismus minulých rokov ako nemorálny fakt. V tom istom roku vyšla na Slovensku Rúfusova prvotina Až dozrieme, a to bola naozaj literárna udalosť.

Znamenala návrat k skutočnej tvorbe (už nehovorím o tom, že dva roky pred tým vyšiel Bednárov Sklený vrch ako priame popretie dobového schematismu). Na jeseň 1956 začala vychádzať Mladá tvorba, ktorá vygenerovala niekoľko generačných vln v poézii i próze. Po Rúfusovi, Válkovi, Turčánym, prišla – už v šesťdesiatych rokoch – do poézie silná vlna tzv. konkretistov (Stacho, Ondruš, Feldek, Mihalkovič, Šimonovič). S istým posunom sa tento vývin odohral aj v próze. Po Johanidesovi, Hykischovi, Blažkovej, Jarošovi atď. prišiel Šikula, Sloboda a neskôr Vilikovský, Ballek, Mitana, Dušek a ďalší. Vznikala aj mladá dráma, ale bolo jej pomenej (Igor Rusnák). Treba povedať, že literárny vývin v šesťdesiatych rokoch išiel práve cez mladých autorov; v poézii celkom jednoznačne, v próze fakticky tiež, no tam sa asi situácia skomplikovala tým, že určitým renouveau prechádzala predošlá, tzv., povstalecká generácia a jej predstavitelia postupne vydávali od polovice päťdesiatych do polovice šesťdesiatych rokov na tú dobu závažné diela, väčšinou romány. Začal to A. Bednár (Hodiny a minúty) a za ním ďalší (V. Mináč: Generácia, R. Jašík: Mŕtvi nespievajú, L. Mňačko: Smrť sa volá Engelchen, K. Lazarová: Šarkan na reťazi, L. Ťažký: Amenmária), podobná situácia bola aj v dráme, kde trvalo dominoval P. Karkaš. Kdesi v polovici šesťdesiatych rokov sa však táto generácia rozpadla a postupne zanikla. Mináč skončil s beletriou, Mňačko uprednostnil reportáže, Lazarová začala písať detektívne romány, pár rokov predtým náhle zomrel R. Jašík. Tento fakt posunul dopredu práve mladú prózu. Generácia „otcov“ však nevyprázdnila priestor načisto. Ešte stále pôsobila ako ideová protiváha mladých autorov. Tí vychádzali zo subjektívneho zážitku, a ten zážitok mal ponajviac charakter návratu do detských rokov alebo v ňom išlo o tzv. všedný deň či citové mladické vajatanie. Bol tam síce i protest proti deformáciám stalinizmu, ale bola to skôr daň dobe, odôvodnená morálnym postojom. Väčšinu

z toho pokladali otcovia za totálny ústup z pozícií socializmu, ba v duchu za zradu. Príznačná z tohto hľadiska bola polemika medzi V. Mináčom a vtedy mladým kritikom M. Hamadom, ktorá – ako sa ukázalo neskôr – mala principiálny charakter. Ešte jeden moment vstúpil vtedy do hry. Mladí autori nehovorili už len o pravdivosti v literatúre, ale aj o modernosti. Pre predšlú generáciu, povedzme mináčovskú, bol termín „moderný“ synonymom pre „buržoázny“. Naša literatúra si musela vystačiť s prívlastkom socialistická. O čo išlo v uvedenej polemike? Išlo o literatúru (Mináč nástojil, aby to bola socialistická literatúra), ale išlo aj o svetonázor, marxizmus sa cítil ohrozovaný existencializmom a filozofickou antropológiou (osvietenejší marxisti, najmä západní, ale aj poľskí sa vážne začali zaoberať filozofiou človeka); a v neposlednom rade išlo aj o spoločnosť a jej budúce smerovanie. M. Hamada odmietol deliť literatúru podľa ideologických meradiel na socialistickú a buržoáznu. Presadzoval myšlienku, že literatúra je len jedna, tak ako je iba jeden humanizmus (teda nie socialistický, ktorý sa vtedy presadzoval, a buržoázny, ktorý bolo treba odmietat'). Aj človek jestvuje len ako človek (to bolo popretie tzv. nového človeka, ktorý sa mal zrodíť v socializme a ktorý jestvoval už v slovenskej literatúre). Mináčov názor: „Predmetom novej literatúry je podľa všetkého výskum človeka (teda nie spoločnosti, V.P.) S človekom sa tu narába ako s každým skúmaným predmetom. Izoluje sa od vzťahov, čo takmer vždy znamená od historických a spoločenských vzťahov... tak či onak, vždy ide o človeka bez súvislostí. O človeka ako takého, ktorý prekračuje hranice tisícročí i sociálne priehrady“. Literatúru podľa Mináča určujú spoločenské vzťahy (odvodené od ekonomických vzťahov). Ak žijeme v socializme, aj literatúra musí byť socialistická, to znamená spoločensky angažovaná v mene ideálov socializmu. Hamadova odpoveď: „Históriu vnímame ako dejiny ľudí, nie ako dejiny fiktívneho spoločenského organizmu, lepšie povedané stroja, v ktorom by človek mohol byť zanedbateľný. Práve preto považujeme etické hľadisko za eminentne politické a to, čo Mináč a iní považujú len za okľuku, historickú chybu, omyl a podobne, nazývame degradáciou ľudskosti, ktorou bol zasiahnutý celý náš spoločenský organizmus, každý z nás vo svojej ľudskej podstate... Ak sústreďujeme celý svoj záujem práve na človeka, to neznamená, že ho abstrahujeme od vonkajších historických podmienok, ale naopak, chceme, aby podmienky ľudského života neboli abstrakciou, ktorej sa má človek prispôsobovať.“ Táto polemika prebehla v roku 1964, ale doznievala až do konca šesťdesiatych rokov. Ak si uvedené názory premietame do liberálnej praxe môžeme konštatovať, že Mináčovo stanovisko viedlo – povedané s V. Marčekom – k „vylepšovaniu socialistického realizmu“, kým Hamadov postoj otváral dvere „alternatívnej tvorbe“, ktorá už nemala veľa spoločného s pôvodnými ideologickými východiskami. Tento druhý trend postupne silnel, no vývin týmto smerom zahatala okupácia v roku 1968. Ak hovoríme v tejto situácii o vzťahu našej literatúry k svetovej literatúre, môžeme konštatovať, že vývin v šesťdesiatych rokoch išiel do izolácie (izolovali sme sa od Západu, nie od Východu) k nadväzovaniu kontaktov. Roku 1956 začala vychádzať česká *Světová literatura*, ktorá prinášala ukážky zo súčasnej zahraničnej tvorby (tzv. buržoáznej). V šesťdesiatych rokoch sa množili preklady západnej literatúry, a to malo určitý vplyv aj na vznikajúcu tvorbu, najmä mladých autorov. Prekladajú (a napodobňujú) sa takí autori ako E. Hemingway, F. Fafka, W. Faulker, A. Camus, J. Joyce, J. D. Salinger, F. Saganová a ďalší. K nim možno prirátat i niektorých liberálnych „východných“ autorov (M. Hasko a viacerí mladí ruskí prozaici). Trvalejší sa ukázal vplyv existencializmu a francúzskeho nového románu. Stopy tohto vplyvu nájdeme u Johanidesa i Jaroša. Kafkov vplyv sa „rozpustil“ vo veľkej časti slovenskej literatúry.

II. Významné diela

Normalizácia trvala dve desaťročia. Najtvrdšia bola na začiatku. Vtedy sa rozpúšťali umelecké organizácie, zatvárali autori, rušili časopisy (na Slovensku *Kultúrny život*, *Mladá tvorba*), desiatky autorov nesmeli publikovať, mnohí odišli do emigrácie (L. Mňačko, J. Blažková, R. Skukálek, O. Knieža, T. Fiš, D. Šimko, trochu neskôr J. Kalina a iní), niektorí tí, čo nesmeli publikovať, zišli do podzemia (D. Tatarka, I. Kadlečík, H. Ponická, P. Hruz, M. Šimečka a ďalší). Vydávali svoje diela formou samizdatu, ale neskôr i v zahraničí, najmä u Škvoreckého v Toronte a v mníchovskom *Indexe*. V Mníchove vyšli zásluhou Jána Mlynárika Tatarkove *Písačky*, ďalej *Sám proti noci* (v češtine), *Listy do večnosti* i *Navrávačky*. Zo známych slovenských spisovateľov-emigrantov bol najplodnejší Ladislav Mňačko. Už roku 1968 mu vyšla po nemecky knižka *Siedma noc*, v ktorej sa rozišiel s reálnym socializmom a definitívne sa vyrovnal aj s ideou revolučnej premeny vo svete. Neskôr, pretože sa v zahraničí literatúrou živil, napísal a vydal niekoľko dobrodružných a kriminálnych kníh, všetky po nemecky. V slovenčine vyšiel roku 1990 preklad jeho pamfletu na socializmus *Súdrh Münchhausen*. Literatúra, ktorá vychádzala po okupácii doma na Slovensku, bola len z malej časti konformná s normalizačným režimom. Politici a ideológovia kultúry mali celú škálu vzťahov k jednotlivým autorom – od uznávania a vyznamenávania až po ostrakizovanie. Mnohí spisovatelia boli režimom len trpení (M. Rúfus, A. Bednár a iní). Po okupácii sa slovenská literatúra rozpadla na tri časti: na emigrantskú, samizdatovú a legálnu. Na rozdiel od Česka, kde najsilnejší prúd bol prúd samizdatovej (a následne emigrantskej literatúry), na Slovensku dominoval prúd legálne publikovanej tvorby. Normalizácia nedopadla na Slovensku tak tvrdo na pleciah autorov ako v Čechách. Zvykne sa však hovoriť aj o slovenskej kompromisnosti a uvádzajú sa tiež iné dôvody. V každom prípade sa normalizačná politika od konca sedemdesiatych rokov „zmäkčovala“, a to malo za následok postupný návrat viacerých perzekvovaných autorov do literatúry. Z tých, čo nesmeli publikovať, sa vrátil P. Karvaš (ale len ako prozaik), L. Ťažký a A. Hykisch. Prví dvaja sa na priamu Válkovu výzvu dištancovali od Charty 77, preto mohli publikovať. Režim zobral na milosť aj Hykische a postupne i niekoľkých ďalších. Literatúra postupne našla silu vnútorne sa obnovovať. Snahy kultúrnej politiky, aby sa autori sústredili v duchu normalizačných hesiel na súčasné témy, vyzneli naprázdno. Zaujímavým vývinom prešla prozaická generácia vyrastajúca v *Mladej tvorbe*. Ak básnici väčšinou kulminovali v šesťdesiatych rokoch, prozaici presviedčali o svojich kvalitách až v nasledujúcom desaťročí. Vtedy ľudsky i umelecky dozreli a pokúsili sa vypovedať o skutočnosti cez román. Románovými kompozíciami sa v druhej polovici sedemdesiatych rokov prezentovali V. Šikula, P. Jaroš, L. Ballek, I. Habaj, A. Baláž, a iní. Všetci sa v subjektoch vrátili do bližšej, či vzdialenejšej minulosti a všetci viac-menej polemizovali s oficiálnym marxistickým názorom na dejiny. V. Šikula problematizoval význam SNP, Jaroš vyzdvihol národné tradície, Ballek mal iný pohľad na niektoré kapitoly slovensko-maďarských vzťahov, Habaj sa prvý odvážil hovoriť o dôsledkoch viedenskej arbitráže atď. Pravda, ani jeden z menovaných autorov sa celkom nevymanil z krážov režimu, ktorý vtedy panoval. Ak by sme skúmali dôvody, prečo sa generačná skupina mladých prozaikov vrátila do dejín, núka sa ich hneď niekoľko. Väčšinou sa uvádzajú dva. Prvým je federalizácia Československej republiky, ktorá aspoň formálne zrovnoprávnila oba národy. Za druhý dôvod sa dá považovať to, že v roku 1970 vyšli Mináčove eseje *Dúchanie do pahrieb*, v ktorých sa – síce na marxistický spôsob – ale predsa len snažil rehabilitovať národnú myšlienku, často sa citovali jeho slová o tom, že slovenské dejiny sú predovšetkým dejinami práce, nie výbojov a deštrukcie. Epicky rozviedol túto koncepciu slovenských dejín P. Jaroš v *Tisícročnej včele*. Ale roztrúsená sa nájde aj v iných prozaických dielach. Mináčovo zdôrazňovanie národa prežilo aj nežnú revolúciu a zakorenilo sa v časti spoločnosti i v novom režime.

III. Porovnanie so zahraničím, spisovatelia a vládna moc – dva tábory. Marginalizácia umenia – prirodzený stav?

Zhruba v takejto situácii sa nachádzala slovenská literatúra po roku 1989, keď nežná revolúcia vyvrátila totalitný režim, obnovila demokratické mechanizmy a zaviedla trhové hospodárske vzťahy. Táto obrovská zmena po štyroch desaťročiach zneistila celú kultúru, bola výzvou, na ktorú bolo treba odpovedať. Proces vyrovnávania sa s týmto faktom trvá vlastne dodnes. Autori prijali s uľahčením, že konečne sa mohli slobodne vyjadrovať ku všetkému, ale diktát trhu bol novým obmedzením, s ktorým akoby väčšina autorov pôvodne nerátala. Ďalšia vec: zmenil sa štatút spisovateľa: už nie svedomie národa, už nie inžinier ľudských duší, ale len – píšuci jednotlivec, ktorý často nevedel, čo má byť v novej situácii vlastným predmetom literatúry. Pád starého režimu pomohol rozšíriť mapu slovenskej literárnej tvorby. Obohatila sa o diela bývalých disidentov (D. Tatarka, I. Kadlečík, P. Hrúz, J. Blažková, M. Šimečka a iné), emigrantov (L. Mňačko), a to i emigrantov z rokov 1945 – 1948 /J. C. Hronský, autori tzv. katolíckej moderny) a domáceho exilu (J. Smrek, J. Silan).

Aktuálna literárna situácia na Slovensku po roku 1989 bola dlho neprehľadná. V krátkom čase sa v nej objavilo plno protirečivých prvkov, produkujúcich ideové napätie a prehlbujúcich krízový stav. Ten zosilnel po zániku viacerých časopisov, vydavateľstiev, distribúcie. Z tohto chaotického podhubia sa postupne začali vynárať určité tendencie ako príznak novej spoločenskej a literárnej reality. Znovu začala vznikať nábožensky ladená poézia (M. Rúfus, V. Turčány, M. Chuda), nacionálne orientovaná próza, oživujúca aj historické mýty a legendy (M. Ferko), tvorba odvážne búrajúca sexuálne tabu (I. Kolenič), literatúru s nacionálnou tematikou posilnil aj vznik samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993. Všetky uvedené ten-

dencie sa ukázali ako dosť krátkodýché a postupne ustúpili na okraj. Týka sa to aj tém, v ktorých sa autori vyrovnávali s totalitným režimom (A. Baláž: Hijó, kone Stalinove, Tábor padlých žien). Ani tematizácia minulých krívd neznamenalala začiatok novej epochy. Súčasnoscť, s celým svojím chaosom prevratu, napätiami a protikladmi ešte len čakala na spracovanie. Nič také sa však neudialo. Čakalo sa to možno od autorov rozmerných románových fresiek zo sedemdesiatych rokov (V. Šikula, L. Ballek, I. Habaj a iní.), no ani jeden z nich sa k aktuálnej tematike nevyjadril. Do popredia sa dostali tí prozaici, ktorí sa od začiatku sústreďovali na individuálne osudy, na subjektívno-citový a pocitový život ľudí svojej generácie, využívajúc pri tom svoju vlastnú emocionálnu a intelektuálnu skúsenosť (R. Sloboda, P. Vilikovský, D. Mitana, P. Hruz, J. Johanides, D. Dušek a niektorí ďalší). Títo autori odmietli konfrontovať svojich hrdinov s dejinami a ak sa tak predsa dialo, tak len v rovine paródie (P. Vilikovský: Večne zelený...). Namiesto ideologizovania vniesli do subjektu oslobodzujúci smiech, bizarnosť alebo poéziu. Práve cez nich trvá vývinová kontinuita slovenskej prózy. A to znamená, že sa možno bez prekážok vracáť aj k ich tvorbe, ktorá vznikala pred rokom 1989. Tak ako v poézii k Rúfusovi, mladému Váľkovi a všetkým konkrétnym či osamelým bežcom, ktorých normalizácia takmer zmietla do nenávratna (I. Laučík, I. Štrpka, P. Repka). K uvedeným prozaikom možno priradiť aj bývalých disidentov (I. Kadlečík, P. Hruz, M. Šimečka) a k menovaným básnikom Š. Moravčíka, J. Buzássyho, Š. Strážaya, J. Zambora, M. Haugovú, D. Heviera, M. Richtera, D. Podrackú a ďalších. V dráme nemožno obísť S. Štepku a jeho Radošinské naivné divadlo, takisto M. Lasicu a J. Satinského, oboch prenasledovaných normalizačným režimom. Alternatívnymi scénami sú divadlo GunaGU (V. Klimáček) a Stoka (B. Uhlár).

Skeptickými nielen voči súčasnosti, ale aj voči poznávacej funkcii umenia sú autori generácie, ktorá sa zrodila už po novom režime. Zvykli sa zaraďovať k postmoderne (T. Horváth, M. Vadas, V. Balla, P. Rankov, V. Pankovčín.) Trochu bokom od nich stojí P. Pišťánek, parodujúci prostriedkami poklesnutých žánrov bývalú slovenskú literatúru (Rivers of Babylon). Skutočnosť v tejto tvorbe nemá nič spoločné s individuálnym zážitkom, ani skutočnosťou. Je to svet ireálny, nepodriadujúci sa ani logike ani etike, svet mimo dobra a zla. Nástroje, ktoré tu títo autori používajú sú irónia, paródia, sarkazmus, absurdita, citácie, ilúzie, čo má zdôrazniť fakt, že literatúra je predovšetkým jazyková hra. Reálne sú však aj v tejto literatúre stavy úzkosti, obava, neistota, nemožnosť poznať skutočný stav veci. Reálny je v nej aj humor, hravosť a bezproblémovosť. Škála záujmu o človeka sa pohybuje od empatie až k necitnosti a krutosti, za ktorou sa skrýva sklamanie. Z podobných zdrojov sa napája aj mladá (či mladšia) poézia (nežní barbari: J. Litvák, K. Zbruž, A. Turan, I. Kolenič a R. Bielik a solitéri P. Macsovszký, P. Šulaj, a iní.) Novou, ponovembrovou iniciatívou, ktorá prerástla aj do literatúry, je zrod feminizmu (J. Juráňová). Väčší priestor si vybojoval žánér sci-fi (M. Hvorecký). Satira dozrela do filozofickej úvahy (T. Janovic a P. Gregor).